

Tyypillistä näille nykymurteiden potentiaalilauseille on se, että niissä on potentiaalin ohella muitakin modaalisia aineksia, esimerkiksi *se*-pronominin sijasta esiintyvä *hän* tai *tuo* tai jokin partikkeli, esimerkiksi *jos*, *vaikka*, *kun* tai *totta*, *kyllä*, *kait*, *vissiin*. Potentiaalin arvelua ilmaiseva väitelausikäyttö on murteissa monella tavalla rajoittunutta verrattuna kirjakielen potentiaaliin. Sellaiset puhujaan tai puhuteltavaan viittaavat muodot kuin *tullen* tai *tullet* eivät ole murteissa koskaan saaneet kir-

jakielen potentiaalilla olevaa episteemistä merkitystä.

Potentiaalin murrepohjan itäisyys ja sen käyttötapojen erilaisuus puhutussa ja kirjoitetussa suomessa tekevät ymmärrettäväksi sen, että modus tuntuu monista nykysuomalaisista melko vieraalta. Vaikka potentiaalin käyttö on murteissakin vähentynyt, muoto ei ole kokonaan katoamassa suomen kielestä. Ainakin kahdessa kielimuodossa se elää edelleen: muodollisessa kirjakielissä ja itäsuomalaisessa puheessa. ■

HANNELE FORSBERG *Suomen murteiden potentiaali. Muoto ja merkitys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 720. SKS, Helsinki 1998.

Joensuun yliopisto, Suomen kieli, PL 111, 80101 Joensuu
Sähköposti: hannele.forsberg@joensuu.fi

MITEN ERI SYNTAKSIN MALLIT SOPIVAT KUVAAMAAN SUOMEN PASSIIVILAUSEITA?

—
JUHANI LÖFLUND

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
ÅBO AKADEMISSA
27. MARRASKUUTA 1998¹

Passiiville on eri aikoina ja eri kriteerein pyritty löytämään joitakin universaaleja morfologisia, syntaktisia ja semanttisia ominaisuuksia, joihin sitten suomenkin perinteisesti passiiviksi kutsuttu verbikategoria on yritetty sovittaa. Kyseisiä kaikille

kielille yhteisiä tuntomerkkejä on — hiukan karkeasti jaotellen — yleensä esitetty joko siten, että tuntomerkit on enemmän tai vähemmän sidottu kulloinkin sovellettuun syntaksin kuvausmalliin, tai siten, että on pyritty löytämään kuvausmallista riippumattomia passiivin tuntomerkkejä. Edellisistä mainittakoon varsinkin generatiivinen transformaatiokielioppi. Metodologisesti sille on tunnusomaista se, että passiivi kat-

¹ Lektio pidettiin ruotsin kielellä otsikolla »Olika sätt att beskriva finskans passiv».

sotaan erilaisin transformaatioin aktiivilauseesta johdetuksi aktiivilauseen muunnokseksi. Tällaisesta metodiikasta saattaa jopa syntyä käsitys, että kielenkäyttäjän passiivilauseetta muodostaessaan lähtisi liikkeelle »vastaavasta» aktiivilauseesta ja mielessään muuttaisi sen erilaisin operaatioin passiivilauseeksi. Transformaatiokieliopille on tyypillistä myös se, että operointikielenä on yleensä englanti, jolloin englannista rakenteellisesti poikkeavia kieliä on vaikea tai mahdoton sovittaa sen edustamiin piirteisiin. Sanottu ei tietenkään merkitse sitä, ettei kyseisellä mallilla olisi mitään annettavaa suomen passiivin kuvaukselle. Päinvastoin, nimenomaan generatiivisen transformaatiokieliopin synty ja sen jatkuva kehittäminen ovat merkinneet paitsi kuvausteknistä vallankumousta myös sitä, että semantiikka on nostettu sille kuuluvaan keskeiseen asemaan syntaksin rinnalle ja uusimmissa versioissa sen ohikin. Tarkoitetaan sitä, että pelkästään transformaatiokielioppia soveltamalla kuvaus jää vajaaksi. Tämä tosin koskee kaikkia lauseopin teorioita. Mikään niistä ei ole saavuttanut sellaista kehitystasoa, että sillä voisi tyhjentävästi kuvata suomenkaan passiivilauseen sekä muoto- että merkitysrakennetta, semminkään kun mitään teoriaa ei ole kehitetty suomen vaan typologisesti toisenlaisten kielten syntaksin perustalta. Lähimmäksi ontologista todellisuutta päästään tietysti kielen merkitysrakenteesta lähtien — onhan kielen käytön tarkoituksena välittää viestejä, viestitysväline ja viestin muoto ovat toisarvoisia viestin sisältöön nähden. Väistämättä joudutaan kuitenkin ottamaan kantaa myös sisältöä edustaviin rakenteisiin.

Aion seuraavaksi lyhyesti referoida ja kommentoida eräitä syntaksin kuvausmalleja ja soveltaa niitä suomen passiivin kuvaukseen. Haluan tällä osoittaa, miten eri tavalla passiiviakin voidaan syntaktis-

manttisin kuvauskeinoin lähestyä. Esimerkkilauseina käytän lauseita *Kalaa myydään torilla* ja *Talo rakennettiin puusta*.

Syntaktisesti lauseet muistuttavat hyvin paljon toisiaan, joten voisi ajatella, että ne ehkä edustaisivat samaa passiivin lause-tyyppiä. Intuitiivisesti kuitenkin tajuamme, että niiden välillä on jokin ero. Esimerkkilauseiden valintaan vaikutti niiden syntaktisen samankaltaisuuden lisäksi se, että ne muutenkin ovat tyypillisiä kirjoitetun yleiskielen passiivilauseita, ja mitä enemmän kuvattavat lauseet muistuttavat toisiaan, sitä paremmin niiden avulla saadaan esiin eri metodien kuvausvoima. Näin on kiinnostavaa nähdä, mitä eri kuvausmallit lauseista sanovat.

Perinteistä kielioppia on syntaksin kuvauksessa vaikea ellei mahdoton sivuuttaa: rakentuvathan sen jälkeen kehitetyt kuvausmallit tavalla tai toisella sen luomalle perustalle. Perinteisen kieliopin ehkä suurimpana heikkoutena on pidettävä sitä, että se on voittopuolisesti lauseen pintarakennetta kuvaava ja selittävä malli. Pintarakennetta kuvataan sanaluokkien ja sananmuotojen mukaan määräytyvien lauseenjäsenten avulla, mikä joskus riittää vallan hyvin selittämään lauseen rakenteen ja mikä joskus toisaalta on jopa välttämätöntä tiettyjen syntaktisten ilmiöiden selittämiseksi, esimerkiksi kun on perusteltava yksikön akkusatiiviobjektin *n*-päätteen tai päätteettömyyden määräytyminen. Perinteisen kieliopin keinoin esimerkkilauseiden rakennetta kuvattaisiin esimerkiksi seuraavasti: *Kalaa* (objekti) *myydään torilla* (adverbiaali) / *Talo* (objekti) *rakennettiin puusta* (adverbiaali). Lauseenjäsennys osoittaisi, että kummatkin lauseet ovat transitivisia ja että kummassakin on objektin ohella myös adverbiaali, mutta ongelmia syntyy, kun pitäisi kuvata lauseiden semanttista eroa. Perinteisen kieliopin lauseenjäsennys tai nykyaikaisemmin ilmaistuna »konstituent-

tien syntaktisen funktion määrittäminen» on kuitenkin edelleen varteenotettava apuväline lauseiden rakenteen, erityisesti pintarakenteen kuvauksessa.

Yksi virstanpylväs suomen syntaksin kuvauksessa saavutettiin, kun varsinkin Ranskassa ja Saksassa harrastettua *dependenssiteoriaa* ruvettiin soveltamaan suomen kieleen. Selvin metodologinen muutos perinteiseen kielioppiin verrattuna tapahtui suhtautumisessa subjektin ja predikaatin statukseen lauseen jäsenenä. Perinteisessä kieliopissa subjektia ja predikaattia pidetään toisaalta muihin jäseniin verrattuna hallitsevina — mikä heijastuu jo predikaatin ja subjektin kutumisesta lauseen pääjäseniksi ja muiden jäsenten kutumisesta lauseen lisjäseniksi —, toisaalta toisiinsa verrattuna tasaveroisina. Predikaattia pidetään kuitenkin siinä mielessä keskeisempänä, ettei täydellisestä lauseesta voi puuttua predikaattia, mutta kylläkin subjekti. Subjektin keskeisempään asemaan taas viittaa se, että subjekti ohjailee predikaattia persoonajäsenien muodossa. Dependenssioppiin subjekti on niin sanotusti alennettu sille kuuluvalla paikalla muiden nominaalisten jäsenten joukkoon ja vastaavasti predikaattiverbi nostettu lauseen navaksi. Verbin valenssin mukainen suomen lauseiden tyyppitys on huomattavasti tarkentanut aiempaa kuvaa suomen peruslausetyypeistä. Kuva tarkentuu ja monipuolistuu lisää, kun valenssin lisäksi otetaan huomioon nominaalisten konstituenttien funktiot lauseissa. Yksistään dependenssioppiin tukeutuva suomen passiivin kuvaus ei sekään kuitenkaan olisi riittävän tehokas. Ei nimittäin riitä, kun dependenssioppiin todetaan, että suomen passiivilauseessa verbin syntaktinen kokonaisvalenssi pienenee yhdellä ja että passiivinen predikaatti saa samat lauseenjäsenet kuin aktiivinenkin, minkä pohjalta sitten luetaan lauseenjäsenten mukaisesti erilaisia

passiivisia lausemalleja. Dependenssioppiin välineistöllä voitaisiin lauseista *Kalaa myydään torilla* ja *Talo rakennettiin puusta* osoittaa ensinnäkin se, että kummassakin lauseessa on kaksiaktanttinen verbi, ja toiseksi se, että edellisessä lauseessa ensimmäinen aktantti on objekti ja toinen adverbiaali mutta että jälkimmäisessä lauseessa kummatkin aktantit ovat objekteja. Tällainen jälkimmäisen lauseen nominilausekkeiden jäsenitys on paitsi intuition vastainen myös ristiriidassa tiettyjen objektia ja adverbiaalia koskevien syntaktisten sääntöjen kanssa.

Dependenssioppiin osittain muistutettava mutta siitä osittain selvästi eroavakin syntaksin teoria on 1960-luvulla kehitetty *sijakielioppi*, jonka ensimmäisen version kehittäjänä pidetään Charles Fillmorea (1968). Sijakieliopin perusajatuksia on, että lauseen ydin koostuu propositiosta, toisin sanoen verbin ja nominaalisten konstituenttien muodostamista semanttisista relaatioista. Näitä semanttisia relaatioita kuvataan syväsijojen eli lauseen kuvaamaan tapahtumaan osallistujien erilaisten semanttisten roolien avulla. Niitä oli alun perin Fillmoren sijakieliopin luonnoksessa kuusi, mutta sijojen lukumäärää on sittemmin lisätty ja Fillmoren sijajärjestelmää muutenkin modifioitu. Sijateorian mukaisesti esimerkiksi lauseemme kuvattaisiin esimerkiksi seuraavasti: *Kalaa* on KOHDE, *torilla* on LOKA-TIIVI, ja toiminnan suorittaja eli AGENTTI edustuu lauseessa passiivin persoonapäätteen muodossa. Lauseessa *Talo rakennettiin puusta* *Talo* on KOHDE, *puusta* on INSTRUMENTTI, ja AGENTTI sisältyy tässäkin persoonapäätteeseen. Käyttämällä näin pelkästään semanttisia rooleja eli syväsijoja pystymme osoittamaan, että lauseenalkuiset nominikonstituentit, siis *kalaa* ja *talo*, ovat samarooliset, mutta lauseenloppuiset konstituentit ovat erirooliset. Sijakieliopilla on kuitenkin ainakin kaksi heik-

koutta. Ensinnäkin sijakielioppi operoi proposiutioilla eli lauseen ydinmerkityksillä, joten sen kuvausvoima ei yksin riitä selittämään syntaktis-semanttisia suhdeverkkoja. Toiseksi syväsijoille ei ole pystytty sopimaan yksiselitteisiä määrittelykriteereitä, ja määritelmiä on muutoinkin pidettävä lähinnä roolien prototyyppeiden edustajien kuvauksina.

Funktionaalinen kielioppi tarkastelee kieltä ensisijaisesti sosiaalisena kommunikaation välineenä. Selostan tässä Simon C. Dikin versiota. Dikin mukaan kielessä on kahdenlaisia sosiaaliseen konventioon sidosteisia sääntöjä: sääntöjä, jotka määräävät kielellisen ilmauksen rakenteen, eli fonologiset, morfologiset, syntaktiset ja semanttiset säännöt, ja sääntöjä, jotka määräävät ne kielellisen vuorovaikutuksen tyypit, joissa ilmauksia käytetään, eli pragmaattiset säännöt. Pragmaattiset ovat primaarisia fonologisiin, morfologisiin, syntaktisiin ja semanttisiin nähden. Kielen ilmauksilla on kolmella tasolla operoivia funktioita: a) *semanttiset funktiot*, esimerkiksi agentti, kohde, hyötyjä, b) *syntaktiset funktiot* eli subjekti ja objekti, c) *pragmaattiset funktiot*, esimerkiksi teema, topiikki, fokus. Semanttiset funktiot määrittävät lauseenjäsenen roolit, syntaktiset funktiot määrittävät sen näkökulman, josta asiaintilaa tarkastellaan, ja pragmaattiset funktiot määrittävät ilmauksen informaation sisällön kommunikaation tilanteessa.

Suomen esimerkkilauseet voidaan kuvata esitettyjen funktionaalisen kieliopin ominaisuuksien perusteella seuraavasti: *Kalaa* on kohde, objekti ja teema ja *torilla* on lokatiivi / *Talo* on kohde, objekti ja tee-

ma ja *puusta* on instrumentti.

Funktionaalisen kieliopin käsitteitä ei sellaisinaan voi soveltaa suomen passiivin kuvaukseen: syntaktisista funktioista subjekti ei ole sovitettavissa suomen passiivilauseen ontologiaan. Subjektiksi katsotaan funktionaalisisessa kieliopissa se entiteetti, jonka näkökulmasta asiaintilaa tarkastellaan. Tämä kriteeri sopisi suomeenkin, mutta passiivilauseen subjektin on toisaalta täytettävä tietyt samat muodolliset tunto-merkit eli koodausominaisuudet ja noudatettava samoja kieliopillisia sääntöjä kuin aktiivilauseenkin primaarisen NP:n eli subjektin. Sen on muun muassa kongruoitava numeruksessa ja persoonassa predikaatin kanssa, esiinnyttävä pronomininä nominatiivissa ja osallistuttava tiettyihin transformaatioihin. Suomen passiivilauseen verbinetinen NP:hän ei esimerkiksi kongruoi predikaatin kanssa ja on pronominaalisena nimenomaan objektin sijassa eli *t*-akkusatiivissa. Syntaktinen funktio subjekti ja semanttinen funktio KOHDE eivät siis yhdisty suomessa niin kuin esimerkiksi englannissa.

Toivon, että olen näiden muutamien mallien esittelyn avulla edes pintapuolisesti pystynyt osoittamaan, miten hankalaa voi olla valita sopivaa kuvausmetodia. Toisaalta nykyään on sallittua yhdistellä eri malleista niitä osia, jotka tuntuvat omaan tutkimushankkeeseen parhaiten sopivan. Toista oli generatiivisen transformaatiokieliopin vahvimpana aikakautena 1960-luvun lopussa ja 1970-luvun alussa, jolloin transformatioteoriaa pidettiin ainoana oikeana ja perinteisen kieliopin harrastajia ajastaan jälkeen jääneinä kummajaisina. ■

JUHANI LÖFLUND *Suomen kirjoitetun yleiskielen passiivi*. Åbo Akademis förlag, Åbo 1998.

Åbo Akademi, Suomen kielen laitos, Vänrikinkatu 3, 20500 Turku.

Sähköposti: jloflund@abo.fi